

Рагойша — Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул.сярэд. адукцыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Рагойша [і інш.] ; падрэд. В. П. Рагойшы. — Мінск : Нац. інт адукцыі, 2011. — 320 с. :іл.

УДК 022.2(476)1917/1944"

І. Скок., студ. 2 курса ф-та ПiМ
(БГТУ, г. Минск)

КНІГАРАСПАЎСЮДЖВАННЕ І ФАРМПРАВАННЕ ЧЫТАЦКАЙ АЎДЫТОРЫІ Ў БССР (1917–1944 ГГ.)

Сёння складана знайсці чалавека, які ні разу не бачыў кнігу. Вось уявіце свае жыщё, дзе няма кнігі. Не атрымалася? Так, у цяперашні час нам цяжка абысціся без кнігі. Няхай яна будзе надрукавана на тонкай шэрай паперцы, або гэта будзе кніга на экране камп'ютара, або вы слухаецце аўдыякнігу. Але ж гэта не змяняе яе значэння.

Усяго 100 гадоў назад кніга не была даступнай кожнаму, бо малая колькасць людзей умела чытаць, таксама войны зусім не спрыялі распаўсюджванню адукцыі прастога насельніцтва.

Каб прасачыць працэс кнігараспаўсюджвання і фармаванне чытацкай аўдыторыі з 1917 па 1944 гг., трэба зазірнуць гісторыю.

Кнігараспаўсюджванне і чытачы на Беларусі ў даваенны перыяд. У час паміж Першай сусветнай і Вялікай айчыннай вайной узмацніўся нацыянальны рух за аднаўленне дзяржаўнасці паняволеных царызмам нацый. Асноўнай харектарыстыкай беларускага нацыянальнага руху ў гэты час заставаліся культурна-асветніцкая дзейнасць і культурная талерантнасць [Турунак, с. 194]. У Беларусі з'яўляецца змаганне за вызначэнне далейшага лёсу беларусаў, іх дзяржаўнага ладу. З пашырэннем рэвалюцыйнага руху актывізуеца і дзейнасць дзяржаўных, палітычных і грамадскіх інстытутаў, якія імкнуліся ўплываць на розныя пласты грамадства [Слуга, с. 202–203].

Палітычная сітуацыя ў краіне мела вялікі ўплыў на друкарство і распаўсюджванне кніг.

У выдавецкай галіне ў першыя гады пасля Каstryчніцкай рэвалюцыі 1917 г. на Беларусі склалася своеасаблівая сітуацыя, калі адначасова існавалі як старыя выдавецкія прадпрыемствы (у тым ліку і прыватныя), так узнякалі і савецкія партыйныя вы-

давецтвы, асноўнай задачай якіх было наладжванне друку агітацыйна-прапагандысцкай, марксісцкай літаратуры і бальшавіцкіх газет [Волк, с. 7–8].

«Забеспячэнне беларусаў-бежанцаў беларускай літаратурай, літаратурай па беларусазнаўстве і партыйнай літаратурой было адной з форм працы Белнацкома» [Гісторыя, с. 183].

«У 1920-я — 1930-я гг. разам з працэсамі тэрытарыяльнага вылучэння Беларусі ў складзе СССР актыўна развіваліся працэсы нацыянальнага адраджэння, фарміраваліся сістэмы нацыянальнай навукі і адукацыі. Гэтыя акалічнасці і шэраг іншых паўплывалі на развіццё бібліографічнай дзейнасці ў цэльым, станаўленне і асаблівасці функцыяновання бібліографічных цэнтраў» [Кузьмініч, с. 13].

«З лістапада 1921 г. пры Беларускім дзяржаўным універсітэце ствараецца ўніверсітэцкая бібліятэка, якая адначасова выконвае функцыі галоўнай бібліятэкі краіны».

У 1924 г. пры бібліятэцы ў якасці асобнага аддзела ствараецца Беларуская кніжная палата, якая пачынае «ажыццяўляць дзяржаўную рэгістрацыю друку БССР на аснове абязвязковага экзэмпляра ўсіх выданняў, што выходзілі ў БССР» [Нацыянальная, с. 17].

«БССР ліквідавала непісьменнасць пры дапамозе «культармейцаў», узброеных беларускімі букварамі-лемантарамі, чытанкамі і іншымі дапаможнікамі. ... У 1926 г. з'явіўся «Лемантар для сельскагаспадарчых і лясных рабочых «Наша сіла — Саюз». Змест лемантара быў разлічаны пераважна на вяскоўцаў».

У 1930 г. быў выдадзены іншы падручнік для ліквідацыі непісьменнасці: «Ударнік. Лемантар для гарадзкіх школ граматы». Аўтары кнігі А. Маклюк і П. Пруднік між іншым гавораць у прадмове: «Адсутнасць спецыяльнага лемантара для гарадзкіх школ граматы ва ўмовах БССР не давала магчымасці пабудаваць працэс навучання грамаце на блізкім і даступным для гарадскога рабочага матэрыяле.

Складаючы лемантар, мы мелі на ўвазе не толькі зусім непісьменных, але і такзваныя группы «востра» малапісьменных».

«Акрамя падручнікаў для навучання дзяцей і непісьменных дарослых, у БССР да 1930 г. былі падрыхтаваны беларускамоўныя падручнікі для розных катэгорый навучэнцаў сярэдняй і вышэйшай школы — па медыцынe, біялогіi, сельскай гаспадарцы, грамадскім дысцыплінам» [Гісторыя, с. 225–227].

Кнігараспаўсюджванне і чытачы ў Заходній Беларусі. У 1919–1920 гг. для распаўсюджвання і агітацыйна-прапаган-

дысцкай дзейнасці Мінскае губагенцтва Цэнтрдруку арганізавала «літаратурны вагон для чырвонаармейцаў Заходняга фронту». Калектывы агітпаяздоў прымалі таксама ўдзел у выданні газет, бюлетэняў, распаўсяджвалі літаратуру [Волк, с. 26–27].

У час, калі Беларусь апынулася пад польскай акупацыяй, пытаннямі адукацыі займалася Беларуская Цэнтральная школьнaya рада, якая мела сетку кнігарняў.

Рада выдала падручнік Я. Лесіка «Наша կрыніца. Чытанне для беларускіх школ», які быў выпушчаны ў менскай друкарні Я. Грынблата ўпачатку 1920 г. На адвароце вокладкі змешчаны вялікі спіс выданняў, што прадаюцца ў кнігарні па вуліцы Міцкевіча ў Мінску — большасць з іх — гэта дарэвалюцыйныя кнігі пециярбургскага выдавецтва «Загляне сонца ў наша ваконца» і віленскай «Нашай нівы» [Шкляр, с. 139].

«Распаўсяджваннем беларускіх кніг займаліся ў асноўным віленскія беларускія кнігарні: Цэнтральная беларуская кнігарня Выдавецтва Таварыства, кнігарня Станіслава Станкевіча, кнігарня «Пагоня». Кнігарні, а таксама некаторыя віленскія выдавецтвы заключалі дамовы з кнігарнямі ў Маладзечне, Валожыне, Лідзе, Ашмянах, Навагрудку, Слоніме, Гародні і іншых месцах на продаж беларускіх выданняў. Значную працу па распаўсяджванні кніг у рэгіенах Беларусі (да канца 1936 г.) выконвалі і адзяленні (суполкі) такіх віленскіх грамадска-культурных арганізацый, як Таварыства Беларускай Школы, Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры, якія нярэдка давалі крэдыты і рабілі зніжэнні кошту выданняў для рэгіональных суполак».

Як адзначае Ю. Туронак, попыт на беларускую кнігу ў Заходній Беларусі «захоўваўся на вельмі ніzkім узроўні і ў прынцыпе абмяжоўваўся вузкімі коламі інтэлігенцыі».

«Усе ж варта прызнаць, што ў 1920-я–1930-я гг. у Заходній Беларусі асноўным і адзіным рэгулярным каналам пашырэння беларускага слова служыў перыядычны друк, а роля кнігі была і трактавалася сучаснікамі як дапаможная» [Гісторыя, с. 226].

«Асаблівасцю бібліятэчнай сістэмы Заходній Беларусі з'яўлялася нераўнамернасць размяшчэння ўстаноў і размеркавання кніжных фондаў. Пры наяўнасці паветаў з вялікай колькасцю бібліятэк (Брэсцкі — 143, Гродзенскі — 104), у лічбу якіх Уключаліся ўсе грамадскія і прыватныя кнігазборы (у тым ліку школьнага), былі паветы са слабой сеткай бібліятэчных устаноў — Косяўскі (13), Столінскі (17), Пастаўскі (20). Найбольшая канцэн-

рацыя бібліятэк назіралася ў асобных гарадах — Брэсце (91), Гродне (68), Пінску (34).

Бібліятэкі ахоплівалі вельмі малую частку насельніцтва. Напрыклад, у сярэдзіне 1934 г. пры агульнапольскім паказчыку суадносін чытачоў і фондаў адна кніга на 5–6 чалавек у Палескім ваяводстве гэты паказчык складаў адну кнігу на 15–16 чытачоў. Сярод асноўных прычын такога становішча неабходна адзначыць наступныя: не пісьменнасць і мала пісьменнасць заходнебеларускіх жыхароў, слабое валоданне польскай мовай, мізэрны ўзровень фінансавання ўстаноў культуры» [Вабішчэвіч, с. 228–229].

Кнігараспайсюджванне і чытачы ў час Вялікай айчыннай вайны. У пачатку 1940-х гг. падпольны савецкі друк на акупіраванай тэрыторыі Беларусі адзначаўся ў гарадах, мястэчках і нават весках, партызанскі — быў сканцэнтраваны ў лясах, на месцах дыслакацыі партызанскіх атрадаў і злучэнняў. Асноўная задачай падпольнага і партызанскаага друку была мабілізацыя народа на барацьбу з ворагам — фашизмам, падтрымка савецкіх патрыятычных пачуццяў, накіраваных на вызваленне ад акупантаў, інфармаванне аб зверстваў і перамогах Чырвонай Арміі.

«Друк, які ажыццяўляўся на неакупіраванай тэрыторыі СССР у час Вялікай айчыннай вайны, у савецкім тыле, у эвакуацыі па сваім прызначэнні быў накіраваны:

- для перакідкі праз лінію фронту і нелегальнага распаўсюджвання на акупіраванай тэрыторыі;
- для фронту (у тым ліку для беларусаў-франтавікоў);
- для легальнага ўжытку і распаўсюджвання на неакупіраванай тэрыторыі СССР» [Герасімаў, с. 59–60].

«У час ВАВ былі разбураны бібліографічныя арганізацыйныя структуры, быў спынены выпуск бягучых бібліографічных дапаможнікаў, вывезены, часткова знішчаны бібліятчныя фонды» [Кузьмініч, с. 14]. Дзяржаўная бібліятэка таксама не пазбавілася ад разграблення. К пачатку 1941 г. фонд бібліятэкі дасягнуў 2 млн. экзэмпляраў. Але за час вайны нямецкімі акупацийнымі войскамі было вывезена больш за 1,5 млн. дакументаў [Нацыянальная, с. 18].

1917–1944 гг. былі складанымі для кнігараспайсюджвання, бо палітыка краіны мела вялізарную важкасць у гэтай справе. Зараджэнне беларускай самасвядомасці сутыкнулася з гнётам савецкай ідэялогіі і палітыкі акупантаў. Тэматыка кніг галоўным чынам закранала ніжэйшыя слоі насельніцтва (калгаснікаў і пра-

летарыят). Кнігі былі накірованы на ліквідацыю неграматнасці, на ўзмацненне баявога духу. Яны былі патрэбны, каб з'яднаць беларускае насельніцтва супраць ворага.

ЛІТАРАТУРА

Вабішчэвіч — Вабішчэвіч, А. М. Дзейнасць бібліятэк на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. // Библиотека как феномен культуры : материалы международного конгресса (Минск, 23–24 октября 2013 г.). — Минск : Национальная библиотека Беларуси, 2013. — 248 с.

Волк — Волк, А. А., Ракович, А. И. Книгоиздательское дело в Белоруссии: ист. очерк / А. А. Волк, А. И. Ракович. — Минск : БГУ, 1977. — 280 с.

Герасімаў — Герасімаў, В. Друк Беларусі 1941–1945 гг. у фондах Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь як аб'ект бібліяграфічнай і культурнай ідэнтыфікацыі // XIV Кірыла-Мяфодзіеўскія чытанні, прысвечаныя дням славянскага пісьменства і культуры (Мінск, 15 верас. 1998 г.). — Мінск : БДУКМ, 2000. — 432 с.

Гісторыя — Гісторыя беларускай кнігі. У 2 т. Т. 2. Кніжнасць новай Беларусі (XIV–XXІстст.) / М. В. Нікалаеў [і інш.] ; навук. рэд. : В. В. Антонаў, М. В. Нікалаеў. — Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. — 436 с.

Кузьмініч — Кузьмініч, Т. В., Саітава, В. І. Этапы развіцця беларускай бібліяграфіі ў кантэксце сусветных бібліяграфічных працэсаў // Здабыткі : дакументальны помнік на Беларусі / Нацыянальная бібліятэка Беларусі ; складальнікі: Л. Г. Кірухіна, К. В. Суша. — Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2011. — Вып. 13.— 242 с.

Нацыянальная — Нацыянальная бібліятэка Беларусі / аўтары-ўкладальнікі: Л. Г. Кірухіна, К. Д. Варанько, Т. Я. Мамедава. — Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2009.— 298 с.

Слуха — Слуха, А. Г. Беларуская журналістыка: вучэб. дапам.: у 3 ч. Ч. 1 / А. Г. Слуха. — Мінск : БДУ, 2000. — 299 с.

Туранак — Туранак, Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі / Ю. Туранак. — Вільня : Інстытут Беларусістыкі, 2006. — 877 с.

Шкляр — Шкляр, Е. Н. Борьба трудящихся Литовско-Белорусской ССР с иностранными интервентами и внутренней контрреволюцией (1919–1920) / Е. Н. Шкляр. — Минск : Гос. іздат. БССР, 1962. — 180 с.